

REALIZM

Temirova Sarbina-Bonu

Mirsoliyeva Durdona

O'zbekiston Davlat San'at va Madaniyat Instituti

Farg'ona mintaqaviy filiali Qo'g'irchoq teatr aktyorligi

4-bosqich talabasi

Annotatsiya: Realizm o'zi nima? U o'zi nimaga kerak? Realizing san'atga qanchalik aloqasi bor va qay darajada? Shu va shunga o'xshash savollarning javobiga quyida to'xtalib o'tiladi.

Kalit so'zlar: ma'rifatparvarlik, zaminida, harakat, kamol, zamonaviy, tasviriy, rivojlangan, san'at, shakllanish, yo'nalish, avangard, raqobat, ifoda, o'zaro, vorislik, aks, davr, insonparvarlik, antik, Uyg'onish, tarixiy, oddiy, sodda, naturalistik, keskin, quruq, namoyon.

Realizm — voqelikni, mavjud borliqni badiiy adabiyot va san'at (tasviriy san'at, teatr, musiqa va boshqalar)ning ifoda vositalari orqali o'ziga o'xshash shakllarda haqqoniy aks ettirish. Adabiyot da R. — hayotni voqelikdagi voqea va hodisalarga muvofiq ravishda obrazlar orqali aks ettirish metodi. R. adabiyotning o'zini va tashqi olamni bilish vositasi sifatidagi ahamiyatidan kelib chiqqan holda voqelikni barcha ziddiyatlari bilan qamrab olishga intiladi, yozuvchiga hayotning barcha tomonlarini cheklanmagan holda aks ettirish imkoniyatini beradi. R. metodiga asoslangan adabiyotda hayot haqiqatini tasvirlash tamoyili ustuvor ahamiyatga ega. Binobarin, R. adabiyoti jahon adabiyoti taraqqiyotidagi eng yuksak bosqich hisoblanadi.

R. keng ma'noda Gomer va Dante, Shekspir va Rasin, Firdavsiy va Navoiy ijodiga ham xos xususiyat, zero, hayotiylik va samimiylik bu mumtoz ijodkorlarning asarlarida katta mahorat bilan ifoda etilgan. Ammo R. adabiy metod yoki adabiy yo'nalish sifatida yozuvchidan voqelikni hayotiy va haqqoniy aks ettirish tamoyiliga izchil rioya etishni, inson va tashqi olamni ongli ravishda o'rganish va bilishni taqozo etadi. Shu ma'noda jahon adabiyoti 19-asrga kelibgina o'z taraqqiyotining R. metodiga asoslangan yangi bosqichiga erishdi.

R.ning metod sifatida paydo bo'lish vaqti masalasida adabiyotshunoslikda turlicha qarashlar mavjud. Ayrim tadqiqotchilar hayotni realistik tasvirlash usullari qadim zamonlardan beri davom etib kelayotgani va bu usullarning turli bosqichlarni bosib o'tganini nazarda tutib, antik R, Uyg'onish davri R.i, ma'rifatparvarlik R.i va sotsialistik R. tushunchalarining mavjudligi haqidagi qarashlarni olg'a surib keladilar. Boshqa tadqiqotchilarning fikriga ko'ra, R. ijodiy metod sifatida 18-asrda oilaviymaishiy va ijtimoiymaishiy romanlar yaratilishi bilan bir vaqtda maydonga kelgan. R.ning 19-asr 30-yillarida Yevropa adabiyotida shakllana boshlaganligi haqidagi fikr aksar adabiyotshunoslar tomonidan qabul qilingan bo'lib, bu fikr Yevropa xalqlari adabiyotlarida voqelikni haqqoniy tasvirlash tamoyili yuksak ijtimoiytahliliy shakllarda keng va teran ifodalanganligi bilan tasdiqlanadi.

Romantizm bilan 19-asrning 1-yarmidagi R. o'rtasida aniq chegara yo'q. Bu hol O. Balzak („Sag'ri teri tilsimi“), G. Stendal („Parm ibodatxonasi“), V. Gyugo, qisman Ch. Dikkens asarlarida yorqin ko'rinadi. Ayni paytda romantik motivlar realistik asarlarning badiiy to'qimasida yashashda uzoq vaqt davom etdi (Stendalning „Qizil va qora“, M. Yu. Lermontovnipt „Zamonamiz qahramoni“ va boshqalar). 19-asr o'rtalarida Yevropa adabiyotlarining romantizm an'alaridan keskin uzoqlashishi bilan R.ning metod sifatida shakllanishida yangi davr boshlandi (G. Flober, G. Mopassan, U. Tekkerey va b).

Rossiya 19-asrning 20—30-yillarida A. S. Pushkin („Yevgeniy Onegin“, „Boris Godunov“, „Kapitan qizi“, so'nggi davr lirikasi), shuningdek, A. S. Griboyedov („Aklilik balosi“), I. A. Krilov (masallar) asarlari bilan R.ga poydevor qo'yildi. Keyinchalik I. A. Goncharov, I. S. Turgenev, N. A. Nekrasov, A. N. Ostrovskiy va boshqa rus adabiyotida R.ning uzilkesil qaror topishiga muhim hissa qo'shdilar. 19-asr rus adabiyotida voqeliqdagi salbiy holatlar butun keskinligi bilan fosh etilganligi sababli A. M. Gorkiy bu davr R.ini tanqidiy R. deb atagan. N. V. Gogol asarlarida, ayniqsa, yaqqol ko'ringan tanqidiy R. an'analari A. P. Chexov va qisman A. M. Gorkiy ijodida davom ettirildi va rivojlantirildi. L. N. Tolstoy va F. M. Dostoyevskiy ijodi rus R.ining cho'qqisi hisoblanadi.

20-asrning 30-yillarida sotsialistax R. metodining sun'iy ravishda o'ylab topilishi va yozuvchilardan shu metod asosida yozishning talab qilinishi natijasida R. an'alaridan uzoqlashish jarayoni boshlandi va bu jarayon shaxsga sig'inish fojialari fosh etilgan 60-yillarga qadar davom etdi.

O'zbek adabiyotida hayotni realistik tasvir etish mayllari garchand Navoiy, Bobur va boshqa yozuvchilar ijodida ko'ringan bo'lsada, bu mayllar Turdi, Maxmur,

Gulxaniy, keyinchalik Muqimiy, Furqat, Zavqiy, Avaz singari shoirlar ijodining asosiy yoʻnalishini tashkil eta boshladi. Ayniqsa, milliy uygʻonish davri oʻzbek adabiyoti namoyandalari M. Behbudiy („Padarkush“), Fitrat („Munozara“, „Hind sayyohi bayonoti“, 1917—19y.lar sheʼriyati), Chulpon (1914—21 yillar sheʼriyati, „Qurboni jaholat“ „Vayronalar orasidan“, „Kecha va kunduz“), Qodiriy („Ulokda“, „Juvonboz“, „Kalvak Mahzumning xotira daftaridan“, „Toshpoʻlat tajang nima deydi?“, „Oʻtgan kunlar“), Hamza (milliy sheʼrlar, „Zaharli hayot“ „Paranji sirlari“) va boshqa ijodida R. adabiy metod sifatida aniq-tayin qirralarini kasb etdi. Bu yozuvchilarning bir qismi, milliy mentalitetni hisobga olgan holda, realistik asar toʻqimasiga sentimentalizm va romantizm unsurlarini ham olib kirdilar. Shunga qaramay, oʻzbek adabiyotida R.ning adabiy metod sifatida shakllanishi xuddi shu davr adabiyoti bilan bogʻliq.

Oʻzbek adabiyotida R.ning shakllanishida Ayniy („Buxoro jallodlari“, „Doxunda“, „Kullar“), Oybek („Qutlugʻ qon“, „Navoiy“, „Quyosh qoraymas“, harbiy lirika), Gʻafur Gʻulom („Shum bola“, „Yodgor“, urush davri lirikasi), shuningdek, Hamid Olimjon („Zaynab“, „Zaynab va Omon“, lirika), Shayxzoda („Mirzo Ulugʻbek“, lirika), Mirtemir, Zulfiya va boshqa yozuvchilarning xizmatlari katta. Sotsialistik R. „ochiq sistema“ deb eʼtirof etilgan 60—70-yillarda Shuxrat („Shinelli yillar“), O. Yoqubov, („Ulugʻbek xazinasini“), P. Qodirov („Yulduzli tunlar“), E. Vohidov, A. Oripov, Rauf Parfi, Omon Matjon, keyinchalik h. Xudoyberdiyeva, Togʻay Murod va boshqa yozuvchilar ijodi tufayli oʻzbek adabiyotidagi R. oʻz taraqqiyotining yangi bosqichiga koʻtarildi. Oʻzbek adabiyotida R.ning qaror topishida, bir tomondan, milliy adabiy zamindan oziqlanish, ikkinchi tomondan esa, rus va jahon realistik adabiyotining eng yaxshi anʼanalari va tajribalaridan foydalanish muhim ahamiyatga ega boʻldi.

Tasviriy sanʼatda R. ijodkor hayotdan saralab olgan muhim voqea va hodisalarni oʻzining estetik qarashlari asosida aks ettiradi. Sanʼat turlari va janrlarida R. anʼanalari turlicha koʻrinishlarda namoyon boʻladi. Realistik sanʼat mohiyati jihatidan borliqning oddiy sodda oʻxshashi boʻlsa ham, quruq koʻchirishga moyil boʻlgan naturalistik sanʼat (naturalizm)dan keskin farq qiladi. R. oʻz yechimi va shakllanishi jihatidan romantizm bilan yonmayon turgani holda haqqoniyligi va hayot haqiqati tamoyillari bilan undan ajralib turadi. R. taraqqiyoti davomida oʻzgarib boradi, aniq, tarixiy oʻziga xos xususiyatlarga, turli uslubiy shakllarga ega boʻladi (Mas, antik P., Uygʻonish davri R.i, maʼrifatparvarlik R.i va h. k.), ular oʻzaro vorislik bilan bogʻlanadi; antik davr ijodkorlari real hayotni mifologik qahramon va maʼbudlar timsolida aks ettirgan (haykaltarosh Miron, Lisipp, Poliklet, Praksitel

va boshqalar); Uygʻonish davri ijodkorlari antik davr yaratgan shakllardan foydalanib, davrning insonparvarlik gʻoyalarini tasvirlashga erishdilar, R. metodi yuksak pogʻonaga koʻtarildi (Jotto, Donatello, Leonardo da Vinchi, Rafael, Mikelanjelo, Titsian va boshqalar) 18-asr maʼrifatparvarlar sanʼatida rassomlar yashayotgan muhit oʻzining tarixiyhaqqoniy shakllarida aksini topdi (ingliz U. Xogart, fransuz J. Gryoz va boshqalar), F. Goyya ijodi R. uslubining qaror topishida alohida oʻrin tutadi.

R., voqelikni aynan oʻziga oʻxshatib aks ettirish bilan chegaralanmay, balki insonning hali roʻyobga chiqmagan, ishga tushirilmagan imkoniyatlarini ham uz tasavvuri bilan toʻldirib tasvirlashi hamda asarga xayoliy obraz va unsurlar kiritishi mumkin. Badiiy ijodda R. ijtimoiy hayotdagi illat va ziddiyatlarni aks ettirish orqali uni jamoatchilik hukmiga havola etish va tasvirlangan voqelikka hukm chiqarishdan iborat boʻlgan; 19-asr R.i tanqidiy yoʻnalashda boʻlganligi uchun tanqidiy R. deb yuritiladi. Hikoyanavislikning ortishi borliqni yanada chuqurroq yoritish imkonini berdi, realistik sanʼat imkoniyatlarini kengaytirdi. Rassomlar asarda ishlatilgan har bir buyum va unurni ifodali va asar gʻoyasini ochishida xizmat qilishiga harakat qildilar. 19—20-asrlar R.i uchun umumiy xususiyat bu uning tarixiyliigi, inson harakterini ifodalashda aniq tarixiy shartsharoitni hayotga yaqin qilib olinishidir (O. Domye, G. Kurbe, I. Repin, R. Guttuzo va boshqalar).

20-asr boshida R.ning yangi bosqichi („20-asr R.“) shakllandi: nemis K. Kolvits, shveysariyalik T. Steynlen, belgiyalik F. Mazerel, fransuz rassomi M. Utrillo, A. Marke va haykaltaroshi A. Mayol, A. Burdel, meksikalik D. Rivera, D. Sikeyros, italiyalik R. Guttuzo, J. Mansu, amerikalik R. Kent, A. Refrejye va boshqa 20-asr R.i avangard uslublari bilan raqobatda ifoda va tasvir vositalarini boyitdi.

Oʻzbekiston sanʼatida R. dunyoviy yoʻnalish tamoyillari, demokratik hamda maʼrifatparvarlik harakatlari zaminida kamol topdi. Dastlab sodda ibtidoiy sanʼat namunalarida, keyinchalik yuksak darajada rivojlangan miniatyura sanʼatida R. unsurlari koʻzga tashlanadi. Zamonaviy tasviriy sanʼatda 19-asr oxiri —20-asr boshlarida R. shakllana boshladi. 20-asrning 20—30-yillarida milliy realistik jarayonlar B. Hamdamiy, L. Nasriddinov, L. Abdullayev va boshqa rassomlar asarlarida rivojlandi. Oʻzbekistonlik realist rassomlar ilgʻor qarash va yoʻnalishlarda shkod qilib R.ni yangi imkoniyatlar bilan boyitmokda.

Teatrda R. voqelikni haqqoniy, obyektiv aks ettirishdan iborat vazifani anglatadigan tushuncha; sanʼat asarlarida oʻziga xos vositalar yordamida inʼikos etilgan hayot haqiqati. Oʻzbek xalq teatrida R. elementlari kadimdan mavjud edi. Professional teatrlar sahnasida R. dramaturgiyasi asarlari sahnalashtirildi. Oʻzbek

aktyorlari Yevropa realist akterlarining ijodidan samarali foydalandilar. R.ning yetakchi prinsiplari: hayotning muhim tomonlarini muallifning yuksak ideallari darajasida obyektiv aks ettirish; tipik sharoitdagi tipik harakterlarni ularning individual xususiyatlari bilan ifodalash, asarda badiiy fantaziyaning shartli shakllari (afsona, mif, ramz, mubolag‘a va h.k.)dan foydalanish (xususan, 20-asr R.ida) bilan birga tasvirning hayotiy haqqoniyligiga rioya qilish; shaxs va jamiyat (ularning aloqalari va ziddiyatlari) muammolariga qiziqishning kuchliligi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Sahna ma'naviyati (SH. Rizayev)
2. Sahna nutqi (U. Boltaboyeva)
3. Qo'g'irchoq teatr tarixi (M. Qodirov, S. Qodirova)
4. Qo'g'irchoq boshqarish asoslari (D.D.Abdullayev, L.D.Usmanova)

Foydalanilgan web-saytlar:

1. Tafakkur.net sayti
2. Ziyouz.com sayti
3. Qomus.info sayti
4. Saviya.uz sayti
5. Shosh.uz sayti
6. Vikipediya
7. Yoair.com sayti